

Sporty zunifikowane Olimpiad Specjalnych jako forma wzbogacania kapitału społecznego i wspomaganie inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną

Wilski M., Nadolska A., Dowling S., McConkey R., Hassan D.

Wstęp

Jednym z najważniejszych zadań dostosowanej aktywności ruchowej jest taki dobór form aktywności by uwzględniały one zarówno możliwości jak i potrzeby osób niepełnosprawnych. Jedną z najczęściej wymienianych potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną jest potrzeba integracji z resztą społeczeństwa. Wskazują na to choćby badania Cumminsa (1997), w których osoby z niepełnosprawnością intelektualną poproszone o ułożenie w kolejności najważniejszych w ich życiu wartości, umieszczały „relacje” i „przyjaźnie” na szczycie listy. Wychodząc naprzeciw temu zapotrzebowaniu Olimpiady Specjalne wprowadziły program Sportów Zunifikowanych, którego istotną cechą jest udział w treningach i zawodach drużyn integracyjnych, składających się z osób z niepełnosprawnością intelektualną (zawodników) i osób bez niepełnosprawności intelektualnej (zwanych partnerami). W regionie Europa/Eurazja program Sportów Zunifikowanych realizowany jest głównie w dyscyplinach i konkurencjach zespołowych (w Polsce jest to piłka nożna i koszykówka). Ideą tego programu jest stworzenie warunków do rzeczywistej integracji zawodników i partnerów. Tymi warunkami są: jednakowy status członków zespołu, wspólne cele, wspólna praca podczas treningów, podobny wysiłek każdej osoby, podobne zasługi dla osiągnięć drużyny, wspólne przeżycia (Dłużewska-Martyniec, 2009). Przy spełnieniu powyższych warunków i dobrze zorganizowanej pracy możliwe jest zawiązanie przyjaźni między członkami zespołu i kształtowanie postaw akceptujących w stosunku do osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Prezentowane przez nas badania, to próba odpowiedzi na pytanie na ile program Sportów Zunifikowanych spełnia wyznaczone przed nim cele. Nie ograniczymy się jednak tylko do diagnozy. Wyciągając wnioski z badań, postaramy się wskazać obszary działań istotnie zwiększających efektywność programu. Ponieważ prezentowane badania mają charakter międzykulturowy, mamy nadzieję, że nasze wnioski okażą się przydatne także w procesie wprowadzania idei Sportów Zunifikowanych w krajach, w których program nie jest jeszcze realizowany. Zanim jednak przejdziemy do przedstawienia wyników postaramy się sprecyzować pojęcia stanowiące podstawę teoretyczną niniejszych badań.

Sport a proces inkluzji społecznej

Idea inkluzji społecznej zawarta jest w różnych deklaracjach praw osób niepełnosprawnych, stanowiąc niejako hasło przewodnie dążenia do budowania solidarnej wspólnoty wszystkich członków społeczeństwa. Niestety szereg badań wskazuje jednoznacznie, że przełożenie teoretycznie oczywistych praw osób niepełnosprawnych na rzeczywistość stanowi wyzwanie, któremu trudno sprostać, a osoby te nadal pozostają grupą najbardziej zmarginalizowaną w wielu społeczeństwach na całym świecie. Piętno związane z niepełnosprawnością często prowadzi do aktywnego wykluczenia ich ze społeczeństwa (Akrami i in. 2005, O'Toole i McConkey, 1995).

Jedną z najczęściej wymienianych przyczyn takiego stanu rzeczy jest obecność negatywnych postaw wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie (Yazbeck i in. 2004, Gething 1994, Novak 1993). Siperstein i in. (2003) prowadzili międzynarodowe badania nad postawami ludzi wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną. Badania prowadzono w dziewięciu krajach wybranych z pięciu regionów. Ogólne wnioski z badań wskazały niedocenywanie potencjalnych możliwości osób z niepełnosprawnością intelektualną, a w konsekwencji niskie oczekiwania wobec ich osiągnięć. Wnioski te, jednakże, należy rozpatrywać w ramach panujących w danym miejscu uwarunkowań społecznych i kulturowych.

W innych badaniach wykazano, że zmiana postawy wynika z kontaktu z osobami z niepełnosprawnością intelektualną (Tak-fai Lau, Cheung 1999). Zmiana, jak stwierdzono, może być zarówno pozytywna jak i negatywna, w zależności od typu i kontekstu interakcji. Kontakt, który jest dobrze przemyślany i wymaga bezpośredniego oraz osobistego zaangażowania ma bardziej pozytywny wpływ na postawy (Acton, Zarbatany 1988). Przypadkowy i nieustrukturyzowany kontakt z ludźmi z niepełnosprawnością intelektualną nie jest wystarczający. Interakcje powinny być zorganizowane, ustrukturyzowane i konstruktywne (Rees i in. 1991). Ponadto wydaje się, że niezwykle istotny wpływ na postawy ma jakość doświadczenia i radość obu stron płynąca z wzajemnego kontaktu (Eigenbroad, Retish 1988, McConkey, McCormack 1983). Wynika z tego jednoznacznie, że aby kontakt z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie mógł prowadzić do pozytywnych nastawień, musi odbywać się w korzystnych okolicznościach.

Warunek ten jest także niezbędny dla naturalnego rozwoju procesu inkluzji społecznej. Rozumieć ją będziemy za **Saransonem** (1977, s.14) jako *“psychologiczne poczucie wspólnoty*

[...] poczucie, że jest się częścią dostępnej sieci relacji wzajemnego wsparcia będącej elementem niezawodnej struktury.” Autor ten wyróżnił trzy zasadnicze komponenty składające się na poczucie inkluzji społecznej oraz jej realizację w rzeczywistości. Są to:

- więzi społeczne - ludzie poznają się, dzielą wspólne przestrzenie, miejsca publiczne, co daje im możliwość interakcji;
- współzależność ludzka – interakcja jest źródłem wzajemnego wsparcia, jest korzystna dla uczestników, wytwarza się poczucie równości;
- przynależność – ludzie funkcjonują w grupach, w których łączy ich poczucie wspólnej tożsamości i celu.

Wszystkie te aspekty mogą być z powodzeniem realizowane w ramach aktywności sportowej. Zajęcia sportowe dają możliwość ustrukturyzowanych i zorganizowanych interakcji, których rezultatem jest konstruktywna inkluzja społeczna. Wśród opisywanych w literaturze korzyści wynikających z uczestnictwa w sporcie i rekreacji osób z niepełnosprawnością intelektualną, najczęściej wymienia się zwiększoną integrację, poprawę jakości życia, większą satysfakcję życiową, dobre samopoczucie, rozwój przyjaźni i zwiększenie umiejętności społecznych (Duvdevany, Arar 2004, Orsmond, Krauss, Seltzer 2004, Cummins, Lau 2003, King i in. 2003). Literatura wskazuje także na fakt, że możliwości uczestnictwa w sporcie są często ograniczone. Abells i in. (2008) stwierdzili, że prawdziwa integracja poprzez zajęcia rekreacyjne hamowana jest przez wiele czynników. Osoby niepełnosprawne mają utrudniony dostęp do sportu, zarówno jeśli chodzi o dostęp do zajęć sportowych jako ich aktywni uczestnicy, jak i dostęp do obiektów sportowych jako kibice. Niepełnosprawni chłopcy i dziewczęta nie mają takich samych możliwości uprawiania sportu, jak ich pełnosprawni rówieśnicy na zajęciach wychowania fizycznego w szkole. W związku z tym, nie wykształcają nawyku uprawiania sportu od najmłodszych lat.

Sport tymczasem stwarza możliwości uczenia się, rozwoju umiejętności i podejmowania ryzyka, zmniejsza ryzyko zachorowań, pomaga zbudować i utrzymać relacje oraz sieci powiązań (Aitchison, 2003; Driver i in., 1991; Galambos i in. 1994; Prescott, 1994). W tych przypadkach, gdzie istnieją przykłady udziału młodych osób z niepełnosprawnością intelektualną w sporcie zgłaszane rezultaty są w dużej mierze pozytywne. Sport i rekreacja są ważną częścią życia wszystkich ludzi, a więc pełno- i niepełnosprawnych (Pegg, Compton, 2004; Stumbo, Pegg, 2004). Patterson i Pegg (2009) podają, że zajęcia rekreacyjne i sportowe przyczyniają się do poprawy jakości życia osób niepełnosprawnych, pomagają uczynić ich życie bardziej znośnym, łagodzić napięcia, budować i utrzymać relacje z rodziną, przyjaciółmi, jak również zwiększają poczucie własnej wartości oraz poprawiają kondycję

fizyczną i zdrowie (Dattilo, 2002; Driver, Brown, Peterson, 1991). Aktywność sportowa jest ponadto doskonałą formą oddziaływania, umożliwiającą zerwanie ze stereotypowo przypisanymi rolami osób niepełnosprawnych. Przykładowo w badaniach zespołu K. Arbour (2007) wykazano, że prezentacja osoby niepełnosprawnej jako aktywnej i ćwiczącej sprawia, że jest ona postrzegana w sposób odbiegający od stereotypowo przyjętego. Osoby ćwiczące w porównaniu z niećwiczącymi oceniane były bardziej pozytywnie, zarówno pod względem fizycznym jak i osobowościowym. Autorki badań sugerują, że zachęcanie osób niepełnosprawnych do aktywności ruchowej może być skuteczną metodą zwalczania stygmatyzacji i poprawiania powszechnie panującego wizerunku osoby niepełnosprawnej. Często to właśnie sportowcy niepełnosprawni prezentowani są jako przykład tego, że mimo pewnych przeciwności, osoba niepełnosprawna może żyć niezależnie, realizować upragnione i wartościowe cele, być w pełni odpowiedzialną za siebie i za swoje działania. W mediach prezentowane są przykłady osób niepełnosprawnych zdobywających szczyty górskie, biorących udział w ekstremalnych wyprawach, podejmujących się wyzwań, których nie podjęłoby się większość osób pełnosprawnych. Ten nowy wizerunek jest przekazywany dalej, co pozwala przeciwdziałać funkcjonującym w lokalnych społecznościach stereotypom osoby niepełnosprawnej. Z drugiej strony, możemy zaobserwować zmiany wizerunku siebie u niepełnosprawnych sportowców, zwiększa się ich poczucie własnej wartości, wzrastają zasoby kompetencji społecznych (Castagno, 2001). Aktywność sportowa pozwala budować poczucie własnej efektywności, ufności wobec siebie i otoczenia. Sprzyja to zwiększonej eksploracji i budowaniu właściwych relacji ze środowiskiem. Sport i aktywność ruchowa jest doskonałym środkiem do zdobywania kontroli nad zasobami osobistymi, społecznymi i środowiskowymi (Giacobbi, i in. 2008). Dzięki poczuciu większej kompetencji niepełnosprawny staje się bardziej odporny na przejawy stygmatyzacji i tym samym uniezależnia ocenę własnej osoby i własnych działań od opinii innych ludzi. Taka niezależność pobudza do podejmowania nowych działań a przede wszystkim zapewnia wytrwałość w pokonywaniu trudności wynikających z niepełnosprawności.

McGill (1996, s.7) podsumowuje korzyści płynące z uprawiania sportu cytując wypowiedź jednego z niepełnosprawnych zawodników: *"poprzez zajęcia rekreacyjne wzmocniłyśmy nasze poczucie tego, kim jesteśmy i zwiększyliśmy poczucie przynależności"* Inaczej mówiąc sport może być doskonałym środkiem wspomagania rozwoju procesu inkluzji społecznej.

Sport jako forma wzbogacania kapitału społecznego

Kapitał społeczny stał się ważnym pojęciem w debatach naukowych i politycznych w ciągu ostatnich dziesięciu lat. Jest postrzegany jako sposób na rozszerzenie uprawnień, poprawę dobrobytu i zwiększenie rozwoju społeczności. Wszystkie wymienione elementy są ukierunkowane na rozwój społeczeństwa obywatelskiego. Popularyzacja pojęcia kapitału społecznego w ostatnich latach jest przypisywana politologowi Robertowi Putnamowi. Twierdzi on, że kapitał społeczny dotyczy powiązań między ludźmi i odnosi się do: „*cech życia społecznego – sieci powiązań, norm i zaufania - które umożliwiają uczestnikom wspólne działanie, aby realizować wspólne cele*” (Putnam, 1993, s. 664–665) W ujęciu Putnama kapitał społeczny jest cechą przypisywaną nie poszczególnym jednostkom, ale grupom społecznym, w szczególności społecznościom regionalnym czy lokalnym.

Źródłem kapitału społecznego są sieci powiązań. Powiązania te różnią się siłą i rolą, jaką odgrywają w życiu jednostek i grup. Ze względu na te różnice wyróżnia się trzy typy kapitału społecznego:

- *kapitał wiążący* powstaje, gdy ludzie z podobnego środowiska, wyznający podobne wartości, mający podobne zainteresowania wchodzą w relacje/związki lub pracują razem, by osiągnąć wspólne cele opierając się na wzajemności i solidarności (Putnam 2000: 22). Putnam uważa, że więzi tego typu są skierowane do wewnątrz, zwarte i nastawione na wzmacnianie jednorodnych grup i wykluczenie jednostek nie należących do grupy.
- *kapitał pomostowy horyzontalny* łączy ludzi z różnych środowisk (np. z różnych dzielnic, klubów, ludzi różnych ras, religii, o różnym pochodzeniu społecznym i warunkach ekonomicznych) w obrębie jednej społeczności lub poza nią we wspólnej pracy na rzecz danej społeczności. Te więzi są skierowane na zewnątrz i tworzone przez ludzi z różnych grup społecznych, których łączy wspólna sprawa czy interes. Putnam uważa je za niezbędne nie tylko w tworzeniu spójnego społeczeństwa, ale też demokracji i dobrobytu społecznego.
- *kapitał pomostowy wertykalny* ma charakter hierarchiczny i wiąże ludzi z odmiennych warstw społecznych. Ma istotne znaczenie w zmianie poziomu zamożności i władzy oraz przekraczaniu granic statusu społecznego przez przedstawicieli różnych warstw społecznych (Portes & Landolt, 2000; Putnam, 2000; Wollcock 2001).

Kapitał społeczny opiera się na relacjach międzyludzkich i jego wzrost jest największy, kiedy tworzą się więzi między heterogenicznymi grupami. W odróżnieniu od kapitału

wiążące, który pełni raczej funkcje defensywne, kapitały pomostowe pozwalają „iść do przodu”, zwiększając możliwości dostępu i wymiany zasobów w sieciach. Zgodnie z tym założeniem uważa się, że osoby związane kapitałem pomostowym mają większą sieć kontaktów i większe możliwości szerszego zaangażowania społecznego. Pomostowy kapitał społeczny jest więc nie tylko istotny dla zwiększenia inkluzji społecznej, ale też dla poprawy zdolności społeczności do rozwoju, zmiany postaw i w szerszym ujęciu zmiany kulturowej (McConkey i in. 2009).

U podstaw takiego ujęcia kapitału społecznego leży *zaufanie* i *wzajemność* - dwa pojęcia, które są fundamentem Sportów Zunifikowanych. Sieć powiązań i normy społeczne związane z kapitałem społecznym powstają poprzez zaangażowanie w działalność obywatelską i działalność organizacji, co wymaga osobistej interakcji, zwiększając tym samym skłonność do zaufania i wzajemności.

W wielu współczesnych pracach badawczych koncentrowano się na budowaniu kapitału społecznego w szerszym kontekście społecznym poprzez sport (Burnett, 2006; Seippel, 2006; Uslaner, 1999; Atherley, 2006; Driscoll, Wood, 1999). Sport jest uznanym sposobem na budowanie pozytywnego kapitału społecznego (Lawson, 2005; Skinner, Zakus, Edwards, 2005, 2008; Skinner, Zakus i Cowell, 2008). Atherley (2006, s.23) doszedł do wniosku, że *"życie danej społeczności często skupia się wokół lokalnych klubów sportowych i uczestnictwo w takich grupach lub wykluczenie z nich wpływa na codzienne życie mieszkańców życia, sieci społeczne, integrację społeczności i przepływ informacji"*.

Delaney (2005), zajmując się badaniem sportu w ujęciu kulturowym i jego znaczeniem w rozwoju kapitału społecznego podsumował własne badania wyróżniając trzy rodzaje kapitału społecznego związanego ze sportem. Są to:

1. Kapitał jednostkowy

- Sport może stać się aktywnością sprzyjającą zawieraniu przyjaźni, wyznaczającą cele i pielęgnującą dobre samopoczucie.
- Sport może angażować prospołeczne motywy zachowań i pomóc wykorzystać talenty jednostek różniących się od siebie.

2. Kapitał lokalny/społecznościowy

- Sport może stanowić fundament pod budowę sieci powiązań lokalnych.
- Poprzez współuczestnictwo w sportach dziecięcych rodzice mogą stworzyć sieć powiązań, która jest potencjalnym źródłem korzyści.
- Sport może stanowić pomost między różnymi grupami społecznymi i zbliżać je.

3. Kapitał narodowy

- Sport może stać się źródłem wspólnych norm i tematów rozmowy, może budować pamięć zbiorową.
- Sport może stać się przekaźnikiem wartości prospołecznych, takich jak uczciwość i przestrzeganie zasad.
- Sport może przyczynić do zainteresowania się innymi krajami.

Bardzo dobrym przykładem inwestycji w kapitał społeczny poprzez sport były udane Letnie Igrzyska Olimpiad Specjalnych w Irlandii w 2003 roku. Stowarzyszenie Olimpiady Specjalne Irlandia posiada ponad 18.000 wolontariuszy. Przy organizacji igrzysk w 2003 roku oparto się prawie wyłącznie na wolontariuszach, dzięki którym igrzyska przebiegły sprawnie i pomyślnie. Siła idei wolontariatu, która wówczas się zrodziła, jest widoczna do dziś w całym kraju.

Taki program jak Sporty Zunifikowane oferuje jeszcze większe możliwości umacniania społeczności poprzez włączenie młodzieży z niepełnosprawnością intelektualną, która jak już podkreślaliśmy, jest często marginalizowana ze względu na panujące postawy i postrzeganie osób niepełnosprawnych. Sport oferuje płaszczyznę porozumienia, która z pozoru wydaje się być mało poważna, a dla niektórych nawet 'błaha', dając tak naprawdę początek głębszemu zaangażowaniu, które często przerasta oczekiwania.

Sport zbliża do siebie ludzi, którzy w przeciwnym wypadku nie zetknęliby się ze sobą. Wkład sportu w tworzenie kapitału społecznego i przeciwdziałanie wykluczeniu jest możliwy właśnie dzięki tej interakcji. Grupy zmarginalizowane, takie jak młodzież z niepełnosprawnością intelektualną, mogą angażować się w różne dyscypliny sportowe, lub być do tego zachęcane. Mogą grać z partnerami pełnosprawnymi lub rywalizować z nimi promując integrację społeczną. Ponadto Sporty Zunifikowane oferują stosunkowo neutralną przestrzeń dla spotkań młodych ludzi. Nie skupiają się oni na tym, co odróżnia ich od siebie, ale na zabawie i przyjemności, jaką czerpią z gier sportowych i treningów.

Cel badań

Zależność między koncepcjami kapitału społecznego a wykluczeniem/włączeniem społecznym nie doczekała się jeszcze wnikliwego badania. Podstawą do naszych rozważań jest założenie, że proces inkluzji społecznej i proces wzbogacania kapitału społecznego to dwa, współzależne procesy. Społeczności cechujące się wyższym kapitałem społecznym posiadają jednocześnie większe predyspozycje do włączania w swoje szeregi ludzi z różnych

środowisk. Z drugiej strony, owo włączanie, jest warunkiem niezbędnym dalszego rozwoju kapitału społecznego. Co ważne, procesy te zachodzą równocześnie.

Z tej właśnie perspektywy, analizując powiązania między kapitałem społecznym a inkluzją społeczną, pragniemy przyjrzeć się działalności Sportów Zunifikowanych. Ze względu na międzykulturowy charakter badań zakładamy, iż uzyskane wyniki będą miały wartość uniwersalną. Rozpoznanie na ile spójna jest realizacja idei wzbogacania kapitału społecznego i inkluzji społecznej pozwoli z jednej strony ocenić w jakim stopniu Sporty Zunifikowane wypełniają przypisywaną im rolę, z drugiej zaś, pozwoli wyodrębnić obszary działania szczególnie istotne dla wspierania obu procesów, niezależnie od kontekstu kulturowego w którym zachodzą. Tym samym głównym celem projektu badawczego było rozpoznanie tych elementów programu Sportów Zunifikowanych, które prowadzą do większego włączania zawodników w ich lokalną społeczność i ocena, czy są one związane z rozwojem kapitału społecznego.

Material i metoda badań

Projekt, oparty w dużej mierze na badaniach jakościowych, rozpoczął się w kwietniu 2009 roku i trwał piętnaście miesięcy. Brali w nim udział uczestnicy z pięciu krajów - Serbii, Polski, Ukrainy, Niemiec i Węgier. W każdym kraju uczestniczącym w badaniach, najczęściej w dwóch różnych miejscach, odbywały się treningi i turnieje sportowe dla drużyn Sportów Zunifikowanych. Przedsięwzięcia te były źródłem danych dla naszych badań. Dane gromadzono z wywiadów przeprowadzonych z zawodnikami i partnerami w wieku 12-25 lat, trenerami, rodzicami oraz przedstawicielami lokalnych społeczności. Informacje zebrano także na podstawie historii życia opowiadanych przez zawodników i partnerów oraz map powiązań, które obrazowały skalę i zasięg sieci społecznej danego uczestnika. Do zgromadzenia danych demograficznych o uczestnikach wykorzystano kwestionariusze. Dane zebrano w języku ojczystym uczestników a następnie przetłumaczono i przekazano kierownikowi badań do transkrypcji i analizy. Liczbę przebadanych prób przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Liczba prób w badaniu.

Rodzaj danych	Liczba prób ze wszystkich krajów
Wywiad ze zawodnikiem	25
Wywiad z partnerem	28
Wywiad z rodzicem	24
Wywiad z trenerem	25
Wywiad z drużyną	20
Wywiad z przedstawicielem społeczności	22
Historia życia - zawodnik	18
Historia życia – partner	17
Mapa powiązań - zawodnik	23
Mapa powiązań - partner	19
Liczba prób	221

Rozważania i wnioski

Zawodnicy z niepełnosprawnością intelektualną biorący udział w programie narażeni byli na większe ryzyko wykluczenia społecznego niż ich partnerzy z drużyny. Mówi o tym zarówno literatura fachowa dotycząca populacji osób z niepełnosprawnością intelektualną, jak i zebrane przez nas dane demograficzne. Owo wykluczenie przejawiało się w różny sposób. Większość zawodników uczęszczała do szkół specjalnych, a część z nich mieszkała w specjalistycznych ośrodkach. Wielu zawodników pochodziło z rodzin o niższym statusie ekonomicznym niż rodziny partnerów, wielu z nich nie mogło też liczyć na wsparcie swojego uczestnictwa w programie ze strony rodziny. Sieci powiązań społecznych zawodników stworzone na potrzeby badania pokazywały też, że mają znacznie mniej przyjaciół i znajomych oraz, że nie uczestniczą regularnie w życiu towarzyskim, czy też w zajęciach rekreacyjnych. Z tego powodu do udziału w programie Sportów Zunifikowanych zaangażowane zostały osoby, dla których włączenie społeczne z inicjatywy własnej lub z inicjatywy ich rodzin było mało prawdopodobne.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwoliły na konstrukcję modelu obrazującego sposób w jaki Sporty Zunifikowane odpowiadają na podwójne wyzwanie, tj. prowadzą do inkluzji społecznej i budują kapitał społeczny. Model wskazuje na efektywne procesy i strategie, które uwidoczniły się po analizie danych. Pełni on dwie zasadnicze funkcje.

Po pierwsze, analizuje i nazywa kluczowe elementy, występujące w programie Sportów Zunifikowanych, pozwalające na efektywną realizację intencji programu, a więc inkluzji osób niepełnosprawnych intelektualnie oraz wzbogacania kapitału społecznego.

Identyfikacja tych elementów może stanowić pomoc w realizowaniu innych programów o podobnych celach.

Po drugie, model służy jako narzędzie do oceny funkcjonowania programów i może pomóc w zidentyfikowaniu obszarów wymagających usprawnienia. Głównym celem naszego sprawozdania jest znalezienie podobieństw pomiędzy Sportami Zunifikowanymi w poszczególnych krajach uczestniczących w ocenie, istnieją jednak jednostkowe odchylenia od ogólnej normy i dzięki schematowi można je odnaleźć. Tak szczegółowa analiza funkcjonowania programów na poziomie lokalnym czy ogólnokrajowym pomoże usprawnić je i w dalszej perspektywie zwiększyć ich efektywność w odniesieniu do inkluzji społecznej.

Rycina 1: Model rozwoju społecznej inkluzji i kapitału społecznego w Sportach Zunifikowanych

Wynikające z danych dowody na wzrost inkluzji społecznej	Aspekty inkluzji społecznej	Inkluzja społeczna	Kapitał społeczny	Aspekty kapitału społecznego	Wynikające z danych dowody na rozwój kapitału społecznego
Korzystanie z miejsc użyteczności publicznej	Pełen oraz sprawiedliwy dostęp do miejsc użyteczności publicznej	Obecność		Powiązania z lokalnymi liderami	Kontakty z lokalnymi liderami i wpływ na nich
<ul style="list-style-type: none"> Obecność w mediach Bycie docenionym jako zawodnik 	Uznana rola społeczna w szerszej społeczności			Uczestnictwo w sieci powiązań społecznych i kulturalnych	<ul style="list-style-type: none"> Spotkania poza boiskiem sportowym Poszerzanie horyzontów
<ul style="list-style-type: none"> Przyjaźnie z rówieśnikami Relacje z trenerami Bycie widocznym społeczności 	Relacje wewnątrz społeczności	Relacje		Zaufanie i wsparcie osób bliskich – sąsiadów i przyjaciół	<ul style="list-style-type: none"> Rozwój nowych przyjaźni i sieci powiązań wewnątrz społeczności Wsparcie 'rodziny' Bycie godnym zaufania
<ul style="list-style-type: none"> Zmienione postawy Wspólne zrozumienie Zawodnicy zdobywający umiejętności sprzyjające 	Sprzeciw wobec nierówności i dyskryminacji			Równość	Wspólne wartości i przekonania

W naszej opinii, rozwój procesu inkluzji społecznej zawodników najlepiej rozpatrywać poprzez teoretyczne założenia kapitału społecznego. Pozwala to wyszczególnić i zrozumieć różne typy włączenia, jakie uwidoczniły się w badaniu oraz dostrzec ich potencjalny wpływ na dalszą, realną i trwałą integrację w szerszej społeczności. Model przedstawiony na rycinie 1 pokazuje, gdzie pojawia się związek między inkluzją społeczną i kapitałem społecznym oraz dane, które tego dowodzą. Wszystko jest ułożone w cztery warstwy składające się na zwiększenie kapitału społecznego przy postępującym jednocześnie procesie inkluzji społecznej.

Obecność

„Gdy spaceruję po ulicach, wiele osób mówi mi „cześć”. Wcześniej ich nie znałem, a teraz rozpoznają mnie, bo spotkaliśmy się w jednej drużynie albo byliśmy przeciwnikami na zawodach.” (Zawodnik, Serbia)

Poprzez szerszy dostęp do obiektów sportowych, kompleksów rekreacyjnych i zwykłych szkół młodzie ludzie z niepełnosprawnością intelektualną mogą zostać zauważeni na najbardziej podstawowym poziomie, na poziomie ich lokalnej społeczności. Sprzyja temu nawiązanie współpracy z osobami pełniącymi ważne funkcje w danej społeczności – przedstawicielami samorządu, kościoła, szkół i organizacji sportowych. Dzięki takim zabiegom wzrastają szanse na zrozumienie, czym jest niepełnosprawność intelektualna i na osobisty kontakt osób niepełnosprawnych z pełnosprawnymi. Obie te kwestie związane są z rozwojem pomostowego kapitału społecznego. Wymaga to od pracowników Sportów Zunifikowanych nastawienia „na zewnątrz” i poszukiwania sposobów na konstruktywną interakcję różniących się od siebie grup, które zwyczajowo żyją osobno. Więzy powstające na bazie dostępu do nowych miejsc i nowych kontaktów, mogą wydawać się powierzchowne, ale są fundamentem dla rozwoju inkluzywnych sieci powiązań poza boiskiem sportowym.

Uczestnictwo

„Z mojego punktu widzenia rola sportu jest nieoceniona. Jest otwarty dla wszystkich, akceptuje wszystkich i jest w nim miejsce dla każdego. To sport łączy te dzieciaki, mogą być razem bez uprzedzeń.” (Trener, Węgry)

Na nieco głębszym poziomie zawodnicy zdobywają pozycję w swoich społecznościach. Ta nowa pozycja jest ceniona, bo opiera się na sprawności, a nie na jej

braku. Uczestnictwo w turniejach, a przede wszystkim możliwość wystąpienia w barwach swojego klubu, regionu czy kraju jest krokiem osób niepełnosprawnych intelektualnie w kierunku szerszej społeczności, jest punktem styku obu grup. Mimo tego, że ludzie często nie rozumieją niepełnosprawności intelektualnej jako takiej i nie są pewni jak najlepiej odnosić się do osób niepełnosprawnych, rozumieją na czym polega idea sportu, potrafią więc odnieść się do zawodników. Sport działa jak soczewka skupiająca społeczność i drużynę, a fakt, że jest to drużyna zunifikowana, a więc otwarta dla pełnosprawnych zawodników, angażuje szerszą społeczność w jeszcze większym zakresie przyciągając rodziców, sąsiadów i przyjaciół pełnosprawnych partnerów.

Pozycja społeczna zawodników biorących udział w turniejach i zawodach wzrasta także dzięki zainteresowaniu środków masowego przekazu relacjonujących lokalne, ogólnokrajowe i międzynarodowe wydarzenia sportowe. Rozgłos jest poważnym przyczynkiem do podniesienia statusu osób niepełnosprawnych. Co ciekawe, partnerzy również doceniają uznanie tego rodzaju.

Płaszczyzna ta wskazuje na rozwój kapitału społecznego, który uznaje sport za podstawę wspólnych norm i rodzi się poprzez udział mediów – pomostu między grupami wcześniej nieświadomymi sobie i niezwiązanymi.

Relacje

„Jest fajnie, nie ma negatywnych emocji, spotykamy nowych ludzi, zaprzyjaźniamy się. Atmosfera jest świetna.” (Partner, Polska)

Członkowie drużyn i trenerzy wchodzą w różne relacje, często nawiązując przyjaźnie. Jeśli takowe się pojawiają, w oczywisty sposób sprzyjają zbliżeniu osób niepełnosprawnych do ich pełnosprawnych rówieśników w lokalnych społecznościach. Relacje są spoiwem łączącym ludzi. W tym sensie proces tworzenia się więzi jest kluczowy dla budowania kapitału społecznego.

Sporty Zunifikowane oferują taką formę więzi między partnerami i zawodnikami, dzięki której zawodnicy uzyskują dostęp do tych sfer życia publicznego, które w przeciwnym wypadku pozostałyby zapewne poza ich zasięgiem. Uczestnicząc w zajęciach poza boiskiem, zawodnicy są zauważani w swojej lokalnej społeczności. To pomaga pokonywać podziały i walczyć z negatywnym nastawieniem.

Oprócz tego, zawodnicy lepiej poznają kulturę młodzieżową dzięki rozmowom o muzyce, sporcie czy grach. Nie udałoby się zrealizować tego w tym samym stopniu gdyby pozostawali w gronie niepełnosprawnych rówieśników. Różnice między zawodnikami i ich partnerami zmniejszają się – jest to nieodłączny element „wiązania” jednostek. Co więcej,

integracja jednostek wewnątrz drużyn ułatwia zawodnikom nawiązywanie kontaktu z innymi ludźmi w szerszych społecznościach, ponieważ obie strony mają więcej wspólnych zainteresowań i doświadczeń.

Rozwój relacji między rodzinami, które tworzą sieć grup wsparcia osób niepełnosprawnych i rozrost owej sieci wzajemnego wsparcia, również pokazują, że wzrost kapitału społecznego jest wynikiem integrowania różnych warstw społecznych w obrębie programu Sportów Zunifikowanych.

Sport stwarza naturalne warunki dla nawiązywania przyjaźni. Jest to szczególnie ważne dla osób niepełnosprawnych intelektualnie w sytuacji, gdy odmawia się im dostępu do innych miejsc, w których naturalnie rozwijają się relacje międzyludzkie, takich jak praca i edukacja. Wziąwszy pod uwagę jak ważne jest zawieranie przyjaźni i posiadanie przyjaciół, dochodzimy do wniosku, że Sporty Zunifikowane są wyjątkową i niezwykle wartościową inicjatywą.

Równość

„W jakiś sposób, dzięki temu programowi, społeczeństwo zaczyna zauważać, że wszyscy ludzie powinni mieć równe prawa i nie powinno to zależeć od ich możliwości fizycznych czy psychicznych. Takie projekty odmieniają ludzkie sumienie.” (Matka, Ukraina)

We wszystkich badanych drużynach, zarówno zawodnicy jak i partnerzy utożsamiają się z drużyną i rozumieją potrzebę dwóch odrębnych nazw na określenie jej członków. Mimo tego, obie grupy – a w szczególności partnerzy – twierdzą, że między członkami drużyny na boisku nie ma różnic, że są sobie równi jako sportowcy i jako ludzie.

Zawodnicy częściej mówią o wsparciu, jakie dają im partnerzy podczas gry na boisku i o świadomości, że mają oni mają bogatsze życie, które nie ogranicza się do Sportów Zunifikowanych. Niektórzy partnerzy twierdzą, że ich rola polega na wspieraniu zawodników. Wspominają też, że szkoda im zawodników a chęć pomocy innym, wskazują jako główny motyw przyłączenia się do programu. Spostrzeżenia te przeczą zapewnieniom o równości. Przypuszczamy, że tam, gdzie jest przewaga partnerów pełniących rolę wspierającą wobec zawodników, prawdopodobieństwo wzbogacenia kapitału społecznego poza boiskiem jest znacznie mniejsze. Tylko przejście od postrzegania nierówności do postrzegania równości umożliwi powstanie wzajemnej więzi.

Równość, czwarta warstwa tworząca kapitał społeczny, jest bez wątpienia najtrudniejsza do osiągnięcia. Młodzież niepełnosprawna intelektualnie, szczególnie mieszkająca w specjalnych ośrodkach, prowadzi zupełnie inne życie niż partnerzy. Ponadto paradygmaty związane z kulturowo narzuconym postrzeganiem osób z niepełnosprawnością

intelektualną często przeszkadzają w realizacji celów programu i stwarzają bariery ich realizacji. Różnice istnieją i nie chodzi o ignorowanie ich, a raczej o skupienie się na kształtowaniu kultury akceptacji, w której odmiennosc jest szanowana, a wszyscy obywatele mają takie same możliwości. W sensie międzynarodowym daleko nam do osiągnięcia tego celu, ale program Sportów Zunifikowanych daje przykład jak można go stopniowo realizować.

Czynniki zmian

Model przedstawiający płaszczyzny, stanowiące podstawę dla rozwoju kapitału społecznego i inkluzji, to tylko jedna strona medalu. Musimy również rozumieć, co jest motorem napędowym tych zmian. Wyniki naszych badań wskazują, że należy skupić się na dwóch czynnikach – rozwoju młodych ludzi i roli trenerów.

Rozwój osobisty – wpływ bardziej niż powierzchowny

U poszczególnych osób biorących udział w badaniu zauważono zasadnicze zmiany w dwóch obszarach. Po pierwsze, rozwój umiejętności osobistych, wzrost pewności siebie i samooceny, jak również poprawa umiejętności komunikacyjnych. Te zmiany odnotowywano najczęściej wśród zawodników, ale dostrzegano też u partnerów. Umiejętności społeczne i komunikacyjne, które rozwijają się u zawodników, przygotowują ich do uczestniczenia w ich lokalnych społecznościach i społeczeństwie. Warto podkreślić, że inkluzja społeczna osób z niepełnosprawnością intelektualną nie jest czymś, co *robi się za* nich, ale czymś, co wydarza się dzięki temu, że oni sami stają się aktywnymi uczestnikami powszechnego życia społecznego. Umiejętności komunikacyjne wykształcone poprzez udział w programie Sportów Zunifikowanych, pewność siebie, wspólne doświadczenia, poznanie ludzi i miejsc oraz sprawność fizyczna są narzędziami, które przyczynią się do aktywnego uczestnictwa w życiu oraz do nieświadomej inkluzji.

Po drugie, u partnerów odnotowywano znaczne zmiany postawy wobec ludzi z niepełnosprawnością intelektualną. Partnerzy stopniowo zauważali zdolności zawodników w swoich drużynach. Zmiana ta, zapoczątkowana na boisku przez rosnącą sprawność sportową zawodników, wykraczała poza nią i rozszerzała się na inne dziedziny. Postawy są silnie związane z działaniem, z reguły kierują zachowaniem. Jeżeli uda się wytworzyć pozytywną postawę wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną, pozytywne działanie będzie prawdopodobnie kolejnym rezultatem. Dane z badań wskazują, że działanie to może przeistoczyć się w wymierną inkluzję społeczną poprzez zatrudnienie i inne formy aktywności społecznej, w której zawodnicy będą uczestniczyć. Jednak zmiana postawy jest

długotrwałym procesem, postępuje stopniowo w spójnym i trwałym kontekście. Sporty Zunifikowane dają taki kontekst, zwiększając szanse na zmianę postaw, co w sytuacjach, gdy kontakty są sporadyczne i nieustrukturyzowane jest mało możliwe. Wnioski te znajdują potwierdzenie w poprzednich badaniach prowadzonych w tym obszarze (Norins, Harada, Brecklinghaus 2007).

Przywództwo trenerów – kluczowy czynnik

Dotychczas skupiliśmy się na istocie kontekstu, jaki Sporty Zunifikowane stwarzają dla rozwoju kapitału społecznego, ale równie istotna, o ile nie istotniejsza, jest rola trenerów. Dane zebrane w toku badań jednoznacznie potwierdziły, że trenerzy inicjują i podtrzymują rozwój kapitału społecznego. Ich zadanie jest bardzo złożone. Z jednej strony muszą być wierni zasadom obowiązującym w sporcie i wysoko stawiać poprzeczkę swojej drużynie, jednocześnie pozwalając jej członkom czerpać radość ze sportu. Z drugiej strony wysiłki te muszą być wsparte budowaniem relacji, więzi wewnątrz drużyny i pomostów do szerszej społeczności.

Wielu trenerów oraz innych rozmówców wyjaśniało, jak udało im się połączyć te dwie funkcje w spójną całość. Zauważyliśmy, że tam, gdzie trenerzy aktywnie zachęcali sportowców do spotkań poza boiskiem, większe było prawdopodobieństwo, że wytworzą się między nimi więzi, które mogli potem przenieść na grunt lokalnej społeczności, a potem na ich bazie budować szersze sieci powiązań społecznych. Dla porównania, gdy postawa trenerów wobec przyjaźni w drużynie poza boiskiem była raczej pasywna, relacje ograniczały się do treningów i zawodów.

Rekomendacje

Wykorzystując fakt, że udało się w niniejszych badaniach zidentyfikować płaszczyzny, na których opierają się procesy inkluzji społecznej i wzbogacania kapitału społecznego oraz rozpoznać najważniejsze czynniki zmian w tym zakresie, warto przełożyć wnioski z badań na praktyczne rekomendacje działań służących wspomaganie obu omawianych w tej pracy procesów. Poniższe rekomendacje powinny być postrzegane jako element wspierający dalszy rozrost i wzmocnienie Sportów Zunifikowanych w krajach Europy/Eurazji. Wynikają z danych zebranych w pięciu krajach, odwołują się zatem do konkretnych doświadczeń różnych uczestników. Tym samym, poszczególne rekomendacje mogą w jednym miejscu bardziej odpowiadać zapotrzebowaniu niż w innym. Zachęcamy więc organizatorów programu na każdym poziomie do dokładnego przeanalizowania własnej sytuacji.

a) Rozszerzenie Sportów Zunifikowanych

Korzyści płynące z programu w odniesieniu do inkluzji społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną zostały już udowodnione. Biorąc pod uwagę wyniki niniejszych badań, dalszy rozwój i rozszerzenie działalności Sportów Zunifikowanych są jak najbardziej pożądane, z zastrzeżeniem jednak, by w procesie rozszerzania programu nie utracić głównych jego zasad. Wierność tym zasadom jest absolutnym warunkiem osiągnięcia sukcesu.

Aby program rozszerzał swe działanie na poziomie krajowym i międzynarodowym, należy pokazać, jak działa i co można poprzez niego osiągnąć. Jednym sposobem jest zwiększenie jego statusu w Olimpiadach Specjalnych. Inną opcją jest nawiązanie kontaktów z krajowymi organizacjami sportowymi. Dzieje się tak w niektórych krajach i rezultaty są pomyślne. Należy również podtrzymywać kontakty ze szkołami średnimi i lokalnymi klubami sportowymi, które już prowadzą programy sportowe dla młodzieży.

b) Zwiększenie wymiaru społecznościowego

Wielu uczestników – głównie rodziców – zalecało, aby program jeszcze aktywniej kreował pozytywny wizerunek osób z niepełnosprawnością intelektualną. Można to robić poprzez większe zaangażowanie społeczności, na przykład zapraszać na turnieje ludzi, aby zobaczyli drużyny w akcji, współpracować z mediami, aby w większym zakresie zaapelować do ukrytych postaw. Uczestnicy byli bowiem zdania, że aby zmienić swoje postawy, ludzie muszą bezpośrednio doświadczyć kontaktu z osobami z niepełnosprawnością intelektualną. Postawy muszą ulec zmianie, aby zmianie uległ przyjęty porządek społeczny i aby dokonała się inkluzja osób z niepełnosprawnością intelektualną. Rozgłos pomoże też w naborze partnerów, przyszłych trenerów i ochotników, którzy mogą wesprzeć działalność programu.

c) Kontakt ze szkołami

Rozwój kontaktów ze szkołami ogólnodostępnymi okazał się być korzystny dla programu, stąd niniejsza rekomendacja. Podczas naszych badań zauważyliśmy, że ze strony dyrektorów, nauczycieli wychowania fizycznego oraz samych uczniów jest duża chęć współpracy z lokalnymi instytucjami zajmującymi się osobami z niepełnosprawnością intelektualną. Zwykły dialog między zainteresowanymi stronami nastawiony na znalezienie wspólnych płaszczyzn działania byłby dobrym początkiem takiej współpracy.

Kontakt z ogólnodostępnymi szkołami jest jeszcze istotniejszy w sytuacji, gdy zawodnicy uczęszczają do szkół specjalnych. Korzystanie z pomieszczeń i wyposażenia szkół ogólnodostępnych wpływa na pozytywne postrzeganie zawodników, ponieważ regularnie

pojawiają się w szkole na treningach. Może to być dobrym sposobem na zwiększenie ich obecności w innych miejscach.

d) Zaangażowanie w społeczność

Drużyny istniejące powinny rozważyć zwiększenie kontaktów ze społecznością lokalną. Biorąc pod uwagę złożoność zadań spoczywających na trenerach a w niektórych wypadkach na ich asystentach, wymaganie tego od nich wydaje się być nierealne. Alternatywnym rozwiązaniem jest powołanie „łącznika” wewnątrz Drużyn Zunifikowanych lub wewnątrz organizacji Olimpiad Specjalnych w danym kraju, którego rola polegałaby na większym zaangażowaniu w inicjatywę Sportów Zunifikowanych przedstawicieli lokalnej społeczności.

W przypadku niemożności powołania takiej osoby wybrane osoby z ekipy, na przykład trenerzy, asystenci czy członkowie rodzin sportowców, mogą wziąć tę rolę na siebie. Ich celem będzie zwiększenie świadomości uczestników programu co do możliwości wyjścia poza program, do społeczności. Przykładem tego byłoby nawiązanie współpracy z oficjalną instytucją sportową w kraju, która podzieli się swoją wiedzą, udostępni kontakty i obiekty sportowe w danym miejscu. Dzieje się już tak w wielu przypadkach, efektem czego jest umocnienie i rozszerzenie idei Sportów Zunifikowanych.

e) Rekrutacja i szkolenia trenerów

Nie ma wątpliwości, że trenerzy, których rola w Sportach Zunifikowanych jest wyjątkowa, są niedocenianymi bohaterami tej inicjatywy. W niektórych wypadkach trenerzy pełnią rolę sędziów lub menedżerów, czasem nawet kilka dni z rzędu w różnych miejscach. Jest zatem oczywiste, że potrzebny jest odpowiedni program rekrutacji, szkoleń i ustawicznego kształcenia zawodowego tych osób. Trwałość idei Sportów Zunifikowanych zależy prawie całkowicie od dobrej woli obecnych trenerów, których liczba jest ograniczona. Potrzeba będzie więcej trenerów, jeśli program ma rozszerzyć swoją działalność.

Funkcjonują już strategie rekrutacyjne, które należy kontynuować i wspierać przez nawiązywanie kontaktów na szczeblu lokalnym, ale też przez opracowanie na szczeblu krajowym corocznych planów naboru minimalnej liczby trenerów. Mogliby oni być oddelegowani do lokalnych Drużyn Zunifikowanych, gdzie podglądaliby pracę dotychczasowych trenerów przynajmniej przez sześć miesięcy. Może to stworzyć nowe możliwości sportowe dla zawodników i ich partnerów oraz dać programowi energię potrzebną do rozwoju.

f) Stworzenie programu szkoleń dla asystentów trenerów

Ta rekomendacja jest rozwinięciem poprzedniej i dotyczy zwiększenia liczby trenerów poprzez opracowanie systemu szkoleń i opieki nad asystentami trenerów, którzy mogliby zostać wybrani spośród członków drużyn. Można by więc zachęcać dawnych uczestników Sportów Zunifikowanych, aby objęli rolę trenerów i odpowiedni system szkoleń asystentów w pierwszej kolejności zaspokoiłby ich potrzeby.

W podobny sposób mogliby rozpoczynać nowo przyjęci młodzi ludzie chcący pracować jako trenerzy w strukturach Sportów Zunifikowanych. Ta rekomendacja dotyczy przede wszystkim rodziców lub opiekunów, których kompetencje pedagogiczne w sporcie mogą nie dawać im pewności siebie potrzebnej do objęcia stanowiska głównego trenera drużyny.

g) Włączenie zawodników z większą niepełnosprawnością intelektualną

Głównymi beneficjentami programu Sportów Zunifikowanych są ci bardziej sprawni zawodnicy, których umiejętności w wybranych dyscyplinach sportowych są na równi z umiejętnościami partnerów. Jednak osoby z większą niepełnosprawnością intelektualną bardziej narażone są na wyłączenie i z tego powodu mogłyby bardziej skorzystać z udziału w Sportach Zunifikowanych. Nie jest dokładnie jasne, jak można by to zrealizować, ponieważ właśnie uważne dopasowanie umiejętności sportowych zawodników i partnerów w drużynie jest kluczem do sukcesu. Sposobem na to może być połączenie partnerów z zawodnikami z dużą niepełnosprawnością w mniej wymagającej dyscyplinie Olimpiad Specjalnych i skupienie się na zajęciach pozbawionych elementu rywalizacji.

h) Włączenie kobiet

W miarę rozwoju Zunifikowanych programów należy przykładać dużą wagę do rozwoju strategii mającej na celu włączenie w inicjatywę kobiet – zawodniczek i partnerek. Mniejsza liczba kobiet w drużynach może wiązać się z charakterem wybieranych dyscyplin. W krajach, gdzie drużyny grały w koszykówkę, kobiet było w nich więcej, niż w krajach, gdzie główną dyscypliną drużynową była piłka nożna. Większy wybór dyscyplin, szczególnie tych, które w większym stopniu angażują kobiety, jest jednym ze sposobów na tworzenie większej liczby drużyn kobiecych.

Zakończenie

Wyniki niniejszych badań potwierdzają, że program Sportów Zunifikowanych ma szereg pozytywnych aspektów sprzyjających rozwojowi drogi ku inkluzji osób z niepełnosprawnością intelektualną budowanej na wzmocnionym kapitale społecznym.

Wyszczególniliśmy cztery warstwy w procesie tworzenia kapitału i zakres inkluzji społecznej z nimi związany, a mianowicie obecność, uczestnictwo, relacje i równość. Rozwój osobisty młodych ludzi wraz z przywództwem trenerów to kluczowe elementy sprzyjającego środowiska, które oferuje program Sportów Zunifikowanych.

Nasze badania miały ambicje wyznaczyć standard, w oparciu o który łatwiej będzie usprawnić funkcjonowanie Sportów Zunifikowanych. Choć podkreślaliśmy podobieństwa między drużynami, zdarzają się drobne, a czasem dość znaczące różnice w praktyce w poszczególnych krajach. Różnice te mogą nie być oczywiste dla osób zaangażowanych w program w danym miejscu, ponieważ ich wiedza co do tego, jak działają inne drużyny jest ograniczona. Stworzenie modelu, który pozwoli uczestnikom ocenić, w jakim stopniu realizują potencjał Zunifikowanych Drużyn wydaje się być bardziej wartościowe niż stworzenie jednego wzorca funkcjonowania dla wszystkich.

W szerszym ujęciu, dzięki zaproponowanemu modelowi możliwe jest zidentyfikowanie kwestii strategicznych, które Olimpiady Specjalne muszą wziąć pod uwagę, by w nadchodzących latach rozwijać się równomiernie i rozszerzać inicjatywę na inne kraje. Dotyczą one głównie kwestii rekrutacji i utrzymania trenerów-ochotników oraz sposobu zastąpienia partnerów, którzy decydują się poświęcić innemu zajęciu. Jednocześnie nieustannym wyzwaniem dla programu pozostaje zmiana dyskryminujących postaw i nierównego traktowania w sferze społecznej czy kulturalnej. Istnieje obawa, że jeśli nie potraktuje się tej kwestii priorytetowo, kultura inkluzji powstała w obrębie programu może dać fałszywe odczucie jednocześnie postępującej zmiany w obrębie szerszej społeczności.

Bibliografia:

Abells, D. Burbidge, Julia. & Minnes, P (2008) Involvement of Adolescents With Intellectual Disabilities in Social and Recreational Activities. *Journal of Developmental Disabilities Volume 14, 2 pp 88-94*

Acton, I.I. & Zarbatany, I. (1998) Interaction and performance within cooperative groups: Effects on non-handicapped students attitudes to mentally retarded peers. *American Journal of Mental Retardation, 93, 16-23.*

Aitchison, C. (2003) From leisure and disability to disability leisure: Developing data, definitions and discourses. *Disability and Society 18 , pp. 955-969.*

- Akrami.N, Ekehammar.B, Claesson.M & Sonnander.K., (2006) Classical and modern prejudice: Attitudes towards people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*. 27pp.605-617
- Arbour K.P., Latimer A.E., Martin Ginis K.A., Jung M.E. (2007). Moving beyond the stigma: The impression formation benefits of exercise for individuals with physical disability. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 24, 144–159.
- Atherley, K. (2006) Sport, Localism and Social Capital in Rural Western Australia. *Geographical Research*, 44, 348-60.
- Burnett, C. (2006) Building Social Capital Through an “Active Community Club. *International Review for the Sociology of Sport*, 41, 283-94.
- Castagno, K.S. (2001). *Special Olympics Unified Sports: Changes in male athletes during a basketball season*. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 18, 193-206.
- Cummins, R.A (1997) *Comprehensive Quality of Life Scale – Intellectual /Cognitive Disability Manual, 5th edn, pp 1-81*. School of Psychology, Deakin University Melbourne.
- Cummins, R.A. & Lau, L.D. (2003) Community Integration or Community Exposure? A review and discussion in relation to people with intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 16, pp 145-157.
- Dattilo, J. (2002) *Inclusive leisure services* (2nd ed.), Venture , State College, PA
- Delaney, L, (2005) Social Capital and Sport in the UK, Evidence From National and International Survey Data: April 19th, 2005.
- Dłużewska-Martyniec, W. (2009). Dostosowana aktywność ruchowa osób z upośledzeniem umysłowym. W: S. Kowalik (red.), *Kultura fizyczna osób z niepełnosprawnościami* (s.426-465). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Driscoll, K. & Wood, L. (1999) *Sporting Capital: Changes and Challenges for Rural Communities in Victoria*, RMIT, Centre for Applied Social Research.
- Driver, B. Brown, P. and Peterson, G. L. (1991) *Benefits of leisure* Venture , State College, PA
- Duvdevany, I., & Arar, E. (2004). Leisure activities, friendships, and quality of life of persons with intellectual disability: Foster homes vs. community residential settings. *International Journal of Rehabilitation Research*, 27, 4, pp 289-296.
- Eiginbroad, T. & Retish, P. (1988) Work experience employers attitudes regarding the employability of special education students. *Career Development for Exceptional Individuals*, 11, pp15-25

- Galambos, L. Lee, R. , Rahn, P. and Williams, B. (1994) The ADA: Getting beyond the door. *Parks and Recreation* 29, pp. 67-71.
- Gething, L. (1994) The interaction with disabled persons scale. *Journal of Social Behaviour and Personality*, 9. pp23-42.
- Giacobbi P.R., Stancil M., Hardin B., Bryant L. (2008). Physical activity and quality of life experienced by highly active individuals with physical disabilities. *Adapted Physical Activity Quarterly*, 25, 189–207.
- King, G., Law, M., King, S., Rosenbaum, P., Kertoy, M. K., & Young, N. L. (2003). A conceptual model of the factors affecting the recreation and leisure participation of children with disabilities. *Physical & Occupational Therapy in Pediatrics*, 23(1), 63-90.
- Lawson, H. (2005). Empowering people, facilitating community development, and contributing to sustainable development: The social work of sport, exercise, and physical education programs. *Sport, Education and Society*, 101, pp135-160.
- McConkey,R. & McCormack, B. (1983) *Breaking Barriers: Educating people about disability*. London: Souvenir Press.
- McConkey, R., Dunne, J. and Blitz, N. (2009) *Shared Lives: Building relationships and community with people who have intellectual disabilities*. Amsterdam: Sense Publishers.
- McGill, J. (1996) *Developing leisure identities* Brampton Caledon Community Living , Toronto
- Norins. J, Harada. C, & Brecklinghaus. S, (2007) *Inclusion of young people with intellectual disabilities in Europe through Special Olympics Unified Sports*. Washington DC, Special Olympics Internaitonal.
- Novak, A. (1993) *Friendships and community connections between people with and without developmental disabilities*. Baltimore: Brookes.
- Orsmond, G., I., Krauss, M. W., & Seltzer, M.M. (2004). Peer relationships and social and recreational activities among adolescents and adults with autism. *Journal of Autism and Developmental Disabilities*, 343, pp245-256.
- O'Toole, B. & McConkey, R. (1995) *Innovationsin Developing Countries for people with intellectual disabilities*. Chorley Lancs, Lisieux hall Publications.
- Patterson, I & Pegg, S (2009) Serious leisure and people with intellectual disabilities: benefits and opportunities. *Leisure Studies*, 28, 4 pp. 387 – 402
- Pegg, S. and Compton, D. (2004) Creating opportunities and insuring access to leisure and recreation services through inclusion in the global community. *Leisure/Losir* 1-2 , pp. 5-26.

- Portes, Alejandro and Dag Macleod.(1999) “Educating the Second Generation: Determinants of Academic Achievement among Children of Immigrants in the United States.” *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25, pp 373-396.
- Prescott, G. E. (1994) Leisure as a vocational option for people with disabilities. *Leisure Options: The Australian Journal of Leisure and Recreation* 4 , pp. 18-23.
- Putnam, Robert,(1993) *Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, Robert,(2000) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster
- Rees. L, Spreen. O, & Harnadek. M, (1991) Do attitudes towards persons with handicaps really shift over time? Comparison between 1975 and 1988. *Mental Retardation*, 29 pp 81-86
- Seippel, Ø. (2006) Sport and Social Capital. *Acta Sociologica*, 49, pp 169-183.
- Siperstein, G.N. Norins, J. Corbin, S. & Shriver, T. (2003) Multinational Study of Attitudes towards Individuals with Intellectual Disabilities, General Findings and calls to Action, Washington DC, Special Olympics International.
- Skinner, J., Zakus, D., & Edwards, A. (2008). Coming in From the Margins: Ethnicity, Community Support, and the Rebranding of Australian Soccer. *Soccer and Society* 9(3) pp 394-404
- Skinner, J., Zakus, D., & Cowell , J (2008) Development through Sport: Building Social Capital in Disadvantaged Communities, *Journal of Sport Management*, Sept.
- Skinner, J., Zakus, D., & Edwards, A. (2005). *Football Communities: Research Report*. Sydney: The Football Federation of Australia.
- Stumbo, N. and Pegg, S. (2004) Choices and challenges: Physical activity and people with disabilities. *Annals of Leisure Research* 7:(2) , pp. 104-128.
- Tak-fai Lau, J. & Cheung, C. (1999) Discriminatory attitudes towards people with intellectual disability or mental health difficulty. *International Social Work*, 42, pp 431-444
- Uslaner, E. M. (1999) Democracy and social capital. In Warren, M. R. (Ed.) *Democracy and trust*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Yazbeck, M. McVilly, K. & Parmenter . T.R, (2004) Attitudes Toward People with Intellectual Disabilities. *Journal of Disability Policy Studies*; 15, 2 pp 97-111
- Woolcock, M. (1998) “Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework.” *Theory and Society* 22, 151, pp 2-9.

